

1916 KIRGIZ BÜYÜK İSYANI:ÜRKÜN

Füsun KARA*

ÖZET

1916 İsyanı Kırgız tarihinin en büyük trajedilerinden biridir. Bu olay Kırgızistan'da Ürkün olarak bilinir. Rus İmparatorluğu Kırgızistan'da koloni politikası uygulamıştır. En iyi yerler Ruslara verilmiş yerli halk kendi toprağından edilerek kırsal alanlara göç ettirilmiştir. Ayaklanmanın temel nedeni ise I. Dünya Savaşında Çarlığın Rusya'nın geri hizmetlerinde çalışmak üzere Türkistanlıları çağırması olmuştur. Ayaklanma 4 Temmuz 1916'da Hocent'te başlamıştır daha sonra Türkistan'ın diğer kısımlarına yayılmıştır. Kırgız Türkleri Rus askerleri ve Rus yerleşimciler tarafından öldürülmüştür. Ülkenin kuzeyindeki ayaklanmacılar öldürülmüş diğer 120 bini Çine kaçmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, 1916 İsyanı, Ürkün, Rusya, Koloni Politikası, I. Dünya Savaşı.

GREAT REBELLION OF 1916 in KYRGYZ: URKÜN

ABSTRACT

The revolution in 1916 was one of the biggest tragedies in the politics of the Russian Empire was to have Kyrgyzstan as its colony. For instance, the best places were given to russians, local people were forced to move to rural area. The main reason was a call for men into Russia's Central Asian colonies to serve in the Tsarist army fighting in World war I. The first uprising was in Khojent on july 4 th 1916 and the movement spread to other parts of Turkestan. Kyrgyz Turks were killed by the Russian forces and settlers. Kyrgyz population from the North of the country were killed. And another 120.000 fled across the border to China.

Key Words: Kyrgyz, 1916 Rebellion, Urkun, Politics of Colony, Russia, World War I.

GİRİŞ

Tarihleri M.Ö. 201 yılına kadar giden ve asırlarca varlıklarını devam ettiren Kırgızlar genellikle Orhun bölgesinde kurulan büyük Türk devletlerine bağlanmışlardır. Kırgız kelimesi ilk olarak MS VIII. yüzyılda yazılmış olan Orhun Yazıtlarında geçmektedir. Kırgızlarla ilgili ilk bilgilere Çin kaynaklarında rastlıyoruz. Bu kaynaklara göre; Kırgızların anavatanı Güney Sibirya'da Yukarı Yenisey havzasıdır. MÖ II-I. yüzyıllarda Tanrı dağları ile Tannu-Ola arasındaki bölgede Kien-Kun adında bağımsız bir devlet kuran Kırgızlar bu devletin yıkılmasıyla siyasi hakimiyetlerini kaybedince, uzun

---

*Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü.
Elmek:fusunkara2004@yahoo.com

yüzyıllar varlıklarını göçebe olarak sürdürmüşlerdir. Bugün Issık Göl havalisinde, Tekes, Talas ve Çu ırmaklarının yukarı taraflarında, Altay, Pamir, Tanrı Dağlarında yaşayan Kırgız Türkleri VI. Yüzyılın sonlarından itibaren Çinliler tarafından Hakas ismi ile zikredilmiştir. 1700'lü yıllarda Kalmuk, Cungar, Oyrat baskılarından dolayı Altayların kuzeyindeki yerlerini terk ederek Tanrı Dağlarına göç etmişler, daha sonra bu bölgede kurulacak olan Hokand Hanlığına bağlanmışlardır. XVIII. Yüzyılın başında Hokand Hanlığının yönetimine giren Kırgızlar, bu hanlıkta nüfusun önemli bir kısmını teşkil ettikleri için, başta ordu olmak üzere, devletin çeşitli kurumlarında söz sahibi olmuşlar, 1876'da Hokand Hanlığı ortadan kaldırıldıktan sonra da Rus hakimiyetine girmek, zorunda kalmışlardır.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında, Kırgız halkı birçok önemli değişiklik yaparak kontrolü sağlayan Çarlık yönetimi altında yaşamak zorunda bırakılmıştır. Rusya Kırgızistan'daki hakimiyetini sağlamak için askeri baskının yanı sıra bölgede kolonizasyon politikası¹ da takip etmiştir. Kolonizasyon politikası beraberinde, Kırgız topraklarına yerleştirilen göçmen sayısı her yıl artarak devam etmiştir. Kırgızistan'da toprağa el koyma işleri "Kırgızları Yerleştirme" (1907) ve "Yedisu Bölgesini Koloni Yapma"(1908) kararlarında işlenmişti. Bu kararı çıkaranlar "step kanunu" nun 119. maddesine dayanarak göçebelere topraklarını devlet mülkiyetine geçirmişlerdir. 1916 yılına gelindiğinde Rus göçmenleri ülkenin bütün ekilebilen topraklarının %58.6sına sahip olmuşlardır. Kırgızlar tarım alanlarında en az haklara sahip olan halk konumuna düşürülmüştür². Rusya'nın Kırgız topraklarını acımasızca sömürüsü Kırgız Türklerinin zaman zaman ayaklanmasına neden olmuştur. 1916 yılına kadar gelinen süreç içerisinde Kırgızların Çarlık hükümetinden memnun olmadığını, yerli halkın defalarca gösterdiği tepkilerle ortaya çıkmıştır. 1885 yılında Fergana'da, 1897 yılında ise Taşkent'te büyük isyan hareketleri yaşanmıştır. Bunların dışında halk 1900 yılında 75 kez, 1905'te 235 kez, 1910 yılında 334 ve 1915 yılında 372 kez değişik bölgelerde isyan etmiştir³. 1916 yılına gelindiğinde ise Kırgız tarihine Ürkün Ayaklanması ve Katliamı olarak geçen hadise yaşanmıştır.

Tarih sadece geçmişten haber veren bir ilim değil, geleceği yönlendirmeye yarayan bir araçtır fikrine istinaden geçmişte yaşanan faciaların bir daha tekrarlanmaması için Kırgız Türklerinin geçmişten günümüze gelen süreçte yaşadığı badireleri bugün yeniden gözden geçirmek suretiyle reformlara gitmesi gereği elzemdir. Bu bağlamda, makalede, en güçlü koloni karşıtı fikirleri ortaya çıkaran 1916 ayaklanmasının Kırgızistan cephesinde yaşananları ve sonuçları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1916 İsyanının Sebepleri

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı, Rusya'daki bütün millet ve halkların başına çok büyük azaplar ve kaygılar getirmiştir. Halkın ekonomik durumunun giderek

¹ Bkz. E.İ. Helimsky, Kolonizatsiya Sredney Azii: İstoriografya, Bişkek,1993, s.13-36;T.Çoroev, " Kırgızstan Koloniya", Kırgızı i Kırgızstan:Opıt Novogo İstoriçeskogo Osmisleniya, Bişkek,1994, s.111-116;K.Cusupov, Kırgızdar,IV. Kitap, Bişkek 1997,s.176-189;Sahadeo, Jeff, Russian Colonial Society in Tashkent, 1865-1923, USA,2007, s.111-158.

² S. İlyasov vd., İstoriya Kirgizskoy SSR, II. Kitap, Frunze,1986,s.328.

³ H. Karasuyulu, "1916 Cıldağı Kötörülüş Cönündö", Ürkün, Bişkek,1993, s.217.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

bozulması imparatorlukta açlık ve fakirliği büyük ölçüde arttırmıştır⁴. Bu durum tüm Türkistan'da olduğu gibi Kırgız topraklarında da fazlasıyla yaşanmıştır. Rus hükümeti ve kapitalistleri, savaşın sürmesini bahane ederek ülke halkını daha da şiddetli bir şekilde talan edip zulümlerini arttırmışlardır. Ülkede tahılçılık ve hayvancılık gerilemiş Rusya'dan getirilen tahıl da oldukça azalmıştır. Bunlar yetmiyormuş gibi Rus hükümeti vergi ve zorunlulukları arttırmıştır⁵. 1915 yılından itibaren yerli halktan askerlik hizmeti yapmamalarına karşılık olarak gelirlerinden ek olarak yüzde 21 askerlik vergisi alınması emredilmiştir⁶. Bunun dışında 1916 yılında Rus cephesine 40.899.244 pud* pamuk, 38.044 kare arşın** keçe, 3.109.000 pud pamuk yağı, 299.000 pud sabun, 300.000 pud et, 50.000 pud kene otu, 473.928 pud balık, 70.000 at, 12.797 deve, 13.441 çadır gönderilmiştir⁷ Çüy vadisindeki Panfilov kolhozundan 1896 doğumlu molla Mergenbaev Meder içinde buldukları durumu hatıralarında şöyle dile getirmiştir: “Çar’ın adamları Kırgızları çok aşağıda görüyorlardı. Ruslar, Tokmak’a gelen Kırgızların malına mülküne döverek zorla el koyuyorlardı. Bu tür olaylar 1916 da yoğunlaşmıştı”⁸. Aynı şekilde Kemin bölgesindeki Lenin kolhozundan 1895 doğumlu Karabaev Toktaali ise, “Tölögön ve Seksenalı adlı Kırgızlar yaylaya giderken nehrin suyu çoğaldığından dolayı Rusların köprüsünden geçerler. Ruslar bizim köprümüzden geçtiniz diye, 12 yilkalarını alıp vermezler. Buna sinirlenen Cunuş adlı genç 12 yilkıya karşılık Rusların 6 öküzünü alır. 2 Rus peşinden gelip ateş edip öldürür. Kırgız genci öldürdüğü için o Rus’u kimse cezalandırmadı. Bu olay 1916 da yaşandı. Rusların bunun gibi davranışları Kırgızların dayanma gücünü bitirmiştir”⁹, sözleriyle yaşadıkları zulmü dile getirmiştir.

Kırgız halkının en önemli topraklarından, otlak yerlerinden ve su kaynaklarından mahrum kalışı sonrası içine düştüğü fakirlik, açlık ve kitlesel ölümler yaşanmıştır. 1916 isyanının diğer bir nedeni ise halkın derdini anlatacağı bir merciin bulunmaması idi. Bayalı Isakeoğlu 1916 yılı adlı makalesinde hapse atılan bir Kırgız’ın mektubunu bu konuya örnek göstermiştir. Mektupta, “..... şikayet verilecek yer yok. Çünkü kimse Kırgızların şikayetine bakmıyor, bu da yetmezmiş gibi bazı boluş ve aksakallarımız seçim ve oy uğruna Kırgız halkının düşüncesini, canını, hayatını ve dileğini unutmaktadır. Kendi çıkarlarını ön plana koyuyorlar. Aksakallara göre toplumun hiçbir işi, dileği yok. Onların düşüncesine göre Rus başkanlarına karşı çıkanlar salak....”¹⁰ yazmıştır. Bütün yaşanan zorluklar halkın çarlık sömürü sistemine olan nefretini günden güne çoğaltmış ve ondan kurtulmanın yolunu aramaya zorlamıştır.

İsyana baştan sona şahit olan Karakol’un ekin ekme müfettişi T. Karataş da verdiği beyanatta Kırgız halkının karşı karşıya kaldığı durumu şu satırlarla dile getirmiştir: “Koca El (halkın polis memuru zoninne verdiği lakap) gece Kırgızlara gelip “çabuk koyun kesip pişirin” diye emir verdi. Kırgızlar “hayvanlar dağda şimdi kesmeye koyun yok”

⁴ B. Soltonoe, “1916-cılındaki Kırgız Kötürülüğü”, Ürkün, Bişkek, 1993, s.151.

⁵ Daniel Brower, Turkestan And The Fate Of The Russian Empire, New York, 2003, s.1.

⁶ O. İbraimov, “Kızıl Kırgın”, Ürkün, Bişkek,1993, s.224.

* Pud: Eskiden Ruslarda kullanılan 16.3 kiloluk ağırlık birimi

** Arşın: 71 cm lik uzunluk ölçüsü birimi.

⁷ Abdrahmanov, “Kırgızdardın 1916- cılındaki Kötürülüğü Cönündö” Kırgızdar, Bişkek,1991, s. 385.

⁸ L. V. Lesnaya, 1916 –cılı Kırgızstandaki Kötürülüğü, Bişkek,1996, s. 223.

⁹ O. İbraimov, agm., s. 225.

¹⁰ B. Isake, “1916-cıl”, Ürkün, Bişkek, 1993, s.109.

Turkish Studies

dediler. Bunu duyan Zonin, “ ister bebek kesin ister hayvan, ama et olsun” dedi. Sonra hızını alamayıp bir sürü Kırgızı gücünün yettiği kadar dövdü. Bir başka örnek, Karkıra bölümünün polis komiseri Yarbay Rumşeviç sabahları Kırgızları evinin önüne sıraya geçirirdi. Rumşeviçin işi bitinceye kadar saatlerce ayakta dik duruyorlardı. İş bitince evinden çıkar ve Kırgızları kırbaçlardı. Yorulunca benim kalbim zayıf, beni düşünmek yerine geri zekalılar benim sinirime dokunuyorsunuz diyordu”¹¹.

Cephe Gerisinde Çalışma Emri

25 Haziran 1916 tarihinde Çar II. Nicholas imzasıyla “ İmparatorluktaki Rus olmayan erkeklerin hareket halindeki ordu bölgesinde savunma inşaatları ve askeri bağlantı yolları kurulması için yapılmakta olan çalışmalara, aynı zamanda devletin savunması için gerekli olan başka her türlü çalışmalara celp edilmesi üzerine bir ferman yayınlanmıştır¹². Buna göre, Türkistan ülkesindeki Sırderya, Fergana, Semerkand, Yettisuv ve Kaspiyartı vilayetlerinden 19 ile 43 yaş arasındaki tüm Orta Asya erkeklerinin¹³ Avrupa’daki iş alanlarında ve savaş faaliyetlerinde görevlendirilmesine yönelik bir seferberlik gerekiyordu¹⁴. Türkistanlılar, bunun üzerine Rus egemenliğinin sembollerine ve temsilcilerine saldırılarda bulunarak tepkilerini ortaya koymuşlardır. Çarın kararı yayınlandıktan sonra, Rus ve Ukraynalı yerleşimcilerin ellerine geçen toprakları yağmaladıkları yönünde dedikodular yayılmış ve oluşan bu gerginlik Ruslara karşı açılan birçok yerel savaş ile sonuçlanmıştır.

Çarın Türk halklarının cephe gerisinde çalışma emri 28 Haziran’da telgrafla Türkistan valisine iletilmiştir. Vali ise 8 Temmuzda Türkistan bölgesine kendi emrini ilan etmiştir. Kuropatkin 23 Ağustos’ta Türkistan Türklerine bildiri¹⁵ yayınlayarak cephe gerisinde çalışacak insanları bölgelere göre bölmüştü:

Kırgızların,

Karakol 7150

Narın 2200

Bişkek 11530

Talas 1794

Güneyden (Oş ve Celalabad) 12300 olmak üzere toplam 35.874 kişi¹⁶ vermeleri gerekiyordu.

¹¹ K. Ömürzakov, “Elibizdin uluttuk Kötörülüğü”, Bişkek Şamı Gazetesi, 26 Haziran 1991, s.3.

¹² Daniel Brower, *Turkestan And The Fate Of The Russian Empire*, New York, 2003, s.1; Djenish Djunushaliev, “Kırgızistanda 1916 İsyanı”, *Türkler*, C.18, Ankara,2002, s.627-629; L.V. Lesnaya, 1916-cılkı Kırgızistandagı Kötörülüğü, Bişkek,1996, s.167;

¹³ A. Recep Baysun, *Türkistan Milli Hareketleri*, İstanbul,1945, s.18; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara, 1995, s.207-208; E.D. Sokol, *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*, 1954, s.96-98; Nadir Devlet, *Milli Mücadele Tarihi*, (1905-1917), Ankara,1991, s.237.

¹⁴ A. Tabyshalieva, “ The Kyrgyz Under Russian Colonial Rule (1850-1917)”, *History of Civilizations of Central Asia Towards the Contemporary Period: from the mid-nineteenth to the end of the twentieth century*, Volume:VI, UNESCO,2005, s.259.

¹⁵ Bradley Mayhew, *Central Asia: Kazkhstan, Tajikistan, Uzbekistan Kyrgyzstan, Turkmenistan*, USA,2007, s.47; *Eastern Europe, Russia and Central Asia*, London,2003, s.246.

¹⁶ L. V. Lesnaya, 1916 –cılık Kırgızstandagı Kötörülüğü, Bişkek,1996, s.71.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Cephe gerisinde çalışmaktan muaf olanlar ise, volost yöneticileri ve memurlar, yerli halkın içinden çıkan küçük polisler, imam, molla ve dini eğitim yapan öğrenciler, yüksek hizmetteki yerliler, aksakal, manap¹⁷ ve saygıdeğer insanlar, yerli halktan isteyenlere kendi yerlerine bir başkasını ücretle tutma, kiralama hakkı¹⁸ verilmiştir. Kırgızların nüfus kayıtlarının tutulmayışından istifade eden bu yöneticiler listelere hep yoksul ve gariban kimselerin çocuklarını yazmışlardır. Rüşvet aldıkları zenginlerin çocuklarını liste dışı bırakmışlardır. Böylece asker listelerinde rüşvet ve yetkiyi kötüye kullanmaktan doğan haksızlıklar meydana gelmiştir. Çarlık yetkililerinin amacı, böylece halk arasında belirlemekte olan genel temayül karşısında yerli zengin ve soyluları kendi tarafına çekmek için onlara para ödeyerek kurtulma ve kendi yerine bir başka gönüllüyü göndererek savaşa gitmeme kolaylığını sağlamıştır. Kırgız zenginleri kayıt yaptırırken Rus bürokratına rüşvet vererek kendi yaşlarını ya küçültmüşler ya da büyütmüşlerdir. Bütün zorluk orta halli ve fakir Kırgızların omzuna yüklenmiştir. Bu adaletsizlik bardağı taşırın son damla olmuştur. Aslında basit bir provokasyonla isyanın çıkacağından kimsenin şüphesi kalmamıştı. Kuropatkin Çara gönderdiği gizli bildirisinde, “Kırgızların iyi topraklarını almamızdan dolayı memnuniyetsizlikleri artmakta. Kırgızların meselesini çözmek lazım. Bunu, çok önemli ve geciktirilmez mesele olarak görmekteyim. Kırgız halkının hayatını nasıl çözümleneceğiz: Gelecekte onları yerleşmiş çiftçilere mi dönüştüreceğiz veya fabrikalara işçi yapalım mı. Ya da bir yolunu bulup, ona göre çalışarak, onları azar azar sürüp çıkarmak lazım”¹⁹ diyerek yerli halkın nabzını iyi tuttuğunu belli etmiştir.

1916 İsyannın Kırgızistan Cephesi

Kırgızistan’da isyan üç aşamalı şekilde yaşanmıştır:

- 1.Kendiliğinden oluş; Hocent’te isyanın başlaması, 4-11 Temmuz 1916.
- 2.Silahlı kitlesel başkaldırı ve savaşın başlaması; 7-28 Ağustos 1916.
- 3.İsyanın bastırılması; çarlığın askeri bölüklerinin operasyonları ve “Ulu Ürkün” (zorlu büyük kaçış) yani Kırgızların dışında Sart Kalmaklar, bazı Dungan köylerinin de katılmasıyla kitlesel olarak kuzey Kırgızistan halkının çoğunun Doğu Türkistan’a kaçışı. Bu safha Ağustos’un sonunu ve Kasım 1916’yı kapsamıştır²⁰.

İlk başkaldırı 4 Temmuz 1916’da Semerkant bölgesinin Hocent şehrinde başlamıştır²¹. Burada toplanan 6-7 bin kişilik halk topluluğu karakol binasını kuşatıp ameleliğe gitmeyeceklerini söylemişlerdir. Halkın ön safalarında B. Abdumedeminov, Dedebay Meşeripov, Yahyahan Karı Alimhanov gibi insanlar yürümüşler, cesaret göstermişlerdir. Polis ve askerlerin açtıkları ateşle üç isyancı öldürülmüş, dört kişi yaralanmıştır ve İshanhan Mirza Orinov yaralanmıştır. İsyan, 15 Temmuz’da Andican’a sıçramıştır. Ve sonra bütün Özbek toprağına yayılmıştır²². Hocent’teki isyan hakkındaki haberler tüm Türkistan’a

¹⁷ Sovyet dönemine kadar Kırgız Türklerini yöneten beyler.

¹⁸S. Begaliev, “ Basmaçestvo; Noviy Vzgljad”, Kırgızı: Kırgızstan: Opıt Novogo İstoriçeskogo Osmisleniya, Bişkek,1994, s.47.

¹⁹ O. İbraimov, agm., s. 224-225.

²⁰ A.V. Pyaskovskiy, vd., “Vosstanie 1916g. V Sredney Azii i Kazahstana” Sbornik, Dokumentov, Moskva, 1960, s.8-9.

²¹ Daniel Brower, age., s.1; Abdülkadir İnan, “ 1916 Senesi Türkistan Umum Kıyamı” Yeni Türkistan Dergisi, İstanbul,1928, s.18.

²² H. Tursunov, Urta Osiyo Kozogistonda 1916 yılı halk Kuzgoloni, Taşkent,1987, s.8.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

yayılmıştır. İsyân Kırgızistan'ın kuzeyine Bişkek uezdine, Oluya Ata (Evliya Ata) uezdinin dağlık bölgesine, Karakol uezdine, güneyde Oş uezdinin birkaç bölgesine sıçramıştır²³. Tokmak ve Bişkek'teki isyanın hazırlık çalışmaları gizli yapılmış, sadece yerli Rus halkının değil tecrübeli polis ajanlarının bile dikkatinden uzak tutulmuştur. Temmuz ayının sonlarına gelindiğinde, Kırgızistan'ın hemen bütün bölgelerinde çok geçmeden silahlı ayaklanmaya dönüşen rastgele isyanlar başlamıştır. Halkın gazabına ilk olarak geri hizmetlere alınacak olanların listelerini hazırlamakla görevli nahiye yöneticileri, kabile şefleri ve çarlık idaresinin diğer alt kademe yöneticileri duçar olmuştur.

Narın ilçesinde çıkan halk isyanları özellikle dikkate şayandır. Bu vilayetin Çöce isimli köyünde Yu. Mesadikov, H.Hacıyev, Ş. Karabayev ve H. Mahmudbayev'in önderliğindeki halk topluluğu sopa, çekiç ve oraklarla silahlanarak aksakal Kerimbayoğlu ve ellibaşı T. Narmetbayev'in evlerine hücum etmişlerdir. Ancak aksakal ve ellibaşı daha önceden kaçmayı başarmıştır. Askeri müfreze toplanmakta olan bir grup halk topluluğuna ateş açmış ve iki kişiyi öldürmüştür. Halk isyanı Narın ilçesinin Hocavat köyünde de çıkmıştır. Burada 100'e yakın insan silahlanmış, aksakalın evini kuşatmışlardır. Ancak isyan ceza müfrezesi dağıtılmış, T. Abduvasitov, C. Korbaşiyev, M. Madaminov, R. Hüdayberdiyev, İ. Diyarbayev ve B. Adilbayev gibi insanlar hapse atılmıştır²⁴.

Kuzey Kırgızistan toprakları da isyanın dışında kalmamıştır. Önce insanlar toplanıp imparatorun ameleliğe seferber etme fermanını kabul etmeyeceklerini beyan etmişlerdir²⁵. 11-13 Temmuz'da Pişpek'te nüfuzlu insanlar bir toplantı düzenlemişler ve insanların ameleliğe gönderilmemesine karar vermişlerdir. Cumhal, Karakeçin, Cuvanarık, Burunçin, Niyazbek, gibi ilçelerin ahali ameleliğe gitmemeye ve gerekirse ele silah alıp savaşmaya yemin etmiştir. Assı isimli bir yerde isyancılar ve askeri birlikler arasında çatışmalar olmuş, her iki taraftan insanlar ölmüştür. 7 Ağustos'tan Pişpek ahali " *Biz çar idaresinin zulmüne daha fazla dayanamayacağız!*" " *Zalimler bizim topraklarımızı ve hayvanlarımızı elimizden aldılar!*" diye bağırmışlardır. İsyancılar azılı sömürge temsilcilerini döverek öldürmüşlerdir. Gerçekten Çar hükümeti Kırgızların topraklarını ellerinden almış, bu toprakları Rusya'dan gelenlere paylaşmıştı. Bu konuda Yettisuv vilayet valisi İ.A. Alekseyev şöyle yazmıştır:

*"Kırgız isyanlarının temel sebepleri son on yıl içinde onlara ait 200 bin desyatina toprağın kamulaştırılması oldu. Orman alanlarının ellerinden alınması da kötü sonuçlar doğurdu. Sonunda Kırgızlar hayvan bakmak için yaylaların yetmemesi dolayısıyla çok zor durumda kaldılar. Pişpek ve Prjevvalk'a Rusya'dan gelen 40 bin ailenin yerleşmesi Kırgızların ekonomik çıkarlarına zarar vermiştir"*²⁶.

Halk isyanları Tokmak iline bağlı Tinayev, Narmambetov, Baysaidov, Canıyev, Şemsin, Buranın, Issı Atın, Timur Bolatov ve başka ilçelerde de çıkmıştır. İsyancıların komutanları arasında Astemir Tilavkabilov, Ademkul Mayıldayev, Ali Turdibayev, Ahun Hüdaybergenov gibi isimler vardı. İsyancılar Pişpek ilinin Kuntuy, Uzunkır, Daman, Sartov, Karabaltın, Bulanbayev ve başka ilçelerini de sarmıştır²⁷.

²³ A. Tabyshaliev, agm., s. 260.

²⁴ Hamid Ziyayev, Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele, Ankara,2007,s.380-381.

²⁵ H. Karasuyulu, agm., s.217-218.

²⁶ Hamid Ziyayev, age., s.381.

²⁷ Daniel Brower, age., s.2.

İsyanlar Talasta da patlak vermiştir. Ağustos ayı başlarında Merkezî Tiyanşan'da yaşayan Kırgızlar, Çarlık hükümetine karşı ayaklanmışlardır.

Halk isyanları Tokmakta büyük hız kazanmıştır. Burada isyana katılan binlerce insan 9 Ağustos'tan Eylül ayına kadar orduyla sürekli çatışmıştır. Ancak Taşkent'ten yardıma gelen büyük bir askerî gücün baskısı altında isyancılar çekilmeye mecbur kalmışlar ve mağlubiyete uğramışlardır. Bu sırada Issıkgöl civarındaki ilçelerde halk isyanlarının devam etmiştir. Bu tür halk hareketleri Kızılcı, Akyol, Ketmantepe, Çatkal, Toğuztara ve başka yerlerde de meydana gelmiştir. Bu isyanların meydana gelmesinde ünlü ozan Toktogul Satılganov canla başla çalışmış, halkı çarlığa karşı savaşılmaya yönlendirmiştir. İsyanlar, Oş ilinin Hocaabad, Bulakbaşı, Acır, Yasin, Alay, Navkat, Kurşab ve başka ilçelerinde geniş şekilde yayılmıştır. Özellikle, Oş şehrindeki Özbeklerin isyanları güçlü olmuştur. Burada on bin kişilik bir halk topluluğu gürültü kopararak Süleyman dağına yanına gelip ameleliğe gitmeyeceklerini bildirmişlerdir²⁸.

İsyanın Bastırılması

İsyancılar çok iyi silahlanmış olan Rus birlikleri ile girdikleri çatışmalarda verdikleri ağır kayıpların arkasından, sonbaharda dağ eteklerine doğru çekilmeye başlamışlardır. Eylülde savunma amaçlı küçük çaplı çatışmalar yaşanmıştır. Ayaklananlar, çar ordusunun şiddetli baskılarına karşı gelme gücüne sahip olamadıklarını anladıktan sonra, canlarını kurtarmak için vatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Böylece ayaklanma yenilgiyle sonuçlanmıştır. Ayaklananlar dağınık şekilde hareket etmişler, düzenli haberleşme ve merkezi yönetim olmamıştır. Askerî eğitim eksik kalmış ve herkes için yetmemiştir. Kırgız Türkleri vatanın kurtuluşu için savaşmıştır.

Kırgızistan'daki 1916 isyanı acımasızca bastırılmıştır. İsyanı bastırarak birlikleri General A.N. Kuropatkin yönetmiştir. Volbaum ile Kuropatkin Kırgızları soykırıma uğratmak için gerekli olan stratejilerini önceden hazırlamışlardı. Bu plana göre ürkerek kaçan insanların yolları üzerindeki bütün dağ geçit ve boğazları çok önceden tutulmuştu. Rus birlikleri Isık Göl, Çüy, Narın, Kök Art ve Karkıra'da Kırgızları birbir ele geçirmişlerdir. İsyanı acımasızca bastırmak için hükümet tarafından büyük güç ayrılmış bundan başka şehirlerde ve köylerde yaşayan Rus göçmenlerine silah dağıtılarak birlikler oluşturulmuştur. Bir müddet sonra da bu birlikler askerî bölüklerle birleştirilmiştir. Köyler yakılıp yıkılmış halkın malları ve hayvanlarına el koyulmuştur. Binlerce suçsuz insan katledilmiştir. Top ve makineli tüfeklerle silahlanan askerler tamamen silahsız isyancıların karşı koyup koymadıklarına bakmadan, yollarına çıkan bütün Kırgız yerleşim yerlerindeki halkı ve Çine kaçmakta olan Kırgızları acımasızca öldürmüşlerdir²⁹.

Devlet Dumasının üyesi A.F. Kerenskiy 1916 yılının yazında Türkistan bölgesini gezmiş ve Duma'nın 13 Ağustos'taki toplantısında isyanı bastırarak birliklerin yerli halka yaptığı caniliği açıkça dile getirmiştir: “ Cezalandırıcılar bölüklerden, piyadelerden, süvari ve topçulardan meydana gelmekte idi. Bölük komutanı karşısına çıkan bütün köyleri, tüzem halkını yaş ve cinsiyetine bakmadan katletme emri veriyor... Kundaktaki bebekler, yaşlı nineler ve dedeler zalimce yok edilmiştir...³⁰”.

²⁸ H.Tursunov, Urta Osiyo Kozogistonda 1916 Yıl Halk Kuzgoloni, Taşkent,1987, s.8-12.

²⁹ A. Tabyshalieva, agm., s.263.

³⁰S. Begaliev, agm., s.126.

Soykırım belgesine şahit olan Sayakbay Karalaev, “ *Verniy den General Bıçkov’un 300 askerle geldiğini duyduk. Onlarla dört gün savaşım Bıçkov’u öldürdükten sonra cebinden ferman bulup, okumuşlar. Kâğıtta 25 saat içerisinde Kırgızları kadın, çocuk hepsini yok edin, buyruğu yazıldığını öğrendik*”³¹ cümleleri ile isyanın acımasızca bastırıldığını dile getirmiştir.

Kırgızlardaki Kayıplar

Kırgız Türkleri için, bir nevi soykırımla sonuçlanan bu ayaklanmada ölen Kırgız Türklerinin sayısı bir netlik kazanmamış olmasına rağmen, bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bu sayı bazı araştırmalara göre 300.000³² bazılarına göre 100.000³³ kimilerine göre ise 274.000 kişiyi bulmuştur.

Sovyet ideolojisi doğrultusunda yazılan kaynaklara dayanarak 1916 isyanında ne kadar insanın öldüğü hakkında kesin bir sayı vermek oldukça zordur. 1916 yılına kadar yapılan sayımlarla 1917 sonrası sayıları karşılaştırırsak, kesin olmamakla birlikte bir değerlendirme yapılabilir. 1913 yılında Rusya’da yapılan genel nüfus sayımına göre, Kırgız topraklarında 864 bin kişi kayda geçirilmiştir. 1916 yılına kadar kendi eceliyle ölenleri hesaptan düşürerek doğanları ortalama bir hespla eklersek, önceki nüfusa tahminen 30-40 bin kişi insan katılmış olması gerekirdi. Yani 1916 tarihinde Kırgızistan’da 900 bine yakın insan yaşıyor olması gerekirdi. Bunların %10 -15’ini Rus, Ukraynalı, Dungan, Özbek, Kazak ve Tatarların olduğunu kabul edersek, geriye kalan 770 bin rakamı Kırgız nüfusu oluşturmuş olmalıydı. Tarihçi H. T. Tursunov’dan alınan bilgilere göre ise, 1918 yılının sonbaharında Türkistan Sovyet Özerk Cumhuriyetinde 5 milyon 250 bin insan yaşıyordu. Bu rakamın %10unu Kırgız Türkleri oluşturuyordu³⁴. Yani bu hesaba göre Kırgızların nüfusu 566 bin 200dür. İki yıl içerisinde Kırgızlar 203.803 kişi azalmış görünüyor, iki tarih arasındaki bu kayıp, 1916 daki büyük halk ayaklanması ve bunun sonucunda acımasızca bastırılması esnasında yaşanan kayıplarla açıklanabilir.

Göçmenleri Yerleştirme Başkanlığının verilerine göre, Pişpek Kırgızlarının sayısı % 54, Issikköl Kırgızlarının sayısı ise % 73 azalmıştır. Sadece Şamşı’da 1300 insan öldürülmüştür³⁵. Türkistanlı memurların resmi olmayan hesaplarına göre ise 1916 isyanından sonra Kuzey Kırgızistan’ın yerli halkı % 42 azalmış, 150 bine yakın insan Çine kaçmış, ölmüş ve kaybolmuştur³⁶. 1916 yılına ait istatistiklere göre Kırgızların ayaklandıkları bölgede isyan öncesi hayvan sayısının sadece üçte biri kalmıştı. Karakol ve Tüp taraflarında isyana katılmayan Kırgız ve Uygurlar kurşuna dizilmiştir.

Kuropatkin’in onayladığı mahkeme kararlarına göre 1 Şubat 1917 yılına kadar Türkistan’da 347 insan idama, 168 insan kürek cezasına, 288 insan ıslah evine ve 129 insan hapse mahkûm edilmiştir. Rusya da Çarlığın düşüşü ve devrim hareketinin başlaması üzerine bu cezalandırma süreci durdurulmuştur. Çarlık idaresi tarafından Semerkant bölgesinin Cizak’ın ve Yedisu bölgesinde Karakol, Pişpek ve Carkent’in topraklarına el

³¹ Gulnara Artfaeva, “ Ukrun: Meaning of a Tragedy of 1916 in the Context of a Larger Time”, The Nature of University Education and Research. Conference Proceedings, Bişkek 1999, 37.

³² A. Tabyahalieva, agm., s.266.

³³ Koyçuev vd., İstoriya Kırgızov i Kırgızstana, Bişkek,2000, s.181.

³⁴ İ. Bolcurova, “1916 Cıldan Ulam”, Kırgızstan Madaniyatı Gazetesi, 14 Haziran 1990, s.10.

³⁵ S. Begaliev, “1916cıl: Faktı” Kırgız Madaniyatı Gazetesi, 22 Ağustos 1991, No.34, s.3

³⁶ İ. Bolcurova “1916 Cıldan Ulam”, Kırgızstan Madaniyatı Gazetesi, 14 Haziran 1990, s.10.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

konulacaktı. Her şeyden önce Karakol Kırgızlardan tamamen temizlenmişti. Çin'den dönen bazı Kırgızlar ise Rus çiftçiler tarafından tekrar kovulmuştur. İsyan döneminde Kırgız Türklerinin hayvanlarının yüzde yetmişini kaybetmiştir.

Sonuçta, 1916 isyanı Kırgız halkının asırlardır sürdürdü geldikleri mili kurtuluş hareketleri tarihinde büyük bir önem arz eder. Ayaklanma tarihi süreç içerisinde gelişen üç derin ihtilafın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Seferberlik emri burada ateşleyici bir rol oynamıştır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi Rusların sömürgeciliğidir. Savaş sırasında her ne kadar yerleşimler hızını kaybetse de otlak alanlarının sürekli olarak azalması Kırgızları umutsuzluğa düşürmeğe yetmiştir. İkinci olarak; Ruslar tarafından uygulanan ağır vergiler ve zorunlu çalıştırma durumları, son olarak da Rus tüccarlar tarafından adilane olmayan bir şekilde belirlenen fiyatlar da isyana yol açmıştır. Kırgız Türkleri bu isyanda büyük kayıplar vermiştir. On binlerce insan katledilmiştir.

Bağımsızlık sonrasında Orta Asya'nın İsviçresi olması beklenen Kırgızistan, soğuk savaşın bitmesinin ardından yaşanan ABD merkezli tek kutuplu dönemde ve şimdilerde şekillenmeye başlayan çok kutuplu düzende bir yandan Rusya'nın diğer taraftan Çin'in ve en nihayetinde ABD'nin bölgesel stratejilerinin kesiştiği önemli bir kavşak görünümü arz etmektedir. Bu bağlamda yukarıda da bahsedildiği üzere Kırgız Türklerinin bir daha bu tür isyanları ve acıları yaşamamaları için reformlara gitmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDIRAHMANOV C., "Kırgızdardın 1916-cıldagı Kötörülüğü Cönündö", **Kırgızdar**, Bişkek,1991, s. 374-390.
- AITFAEVA G., "Ukrun: Meaning of a Tragedy of 1916 in the Context of a Larger Time", **The Nature of University Education and Research. Conference Proceedings**, Bişkek 1999, 37-52.
- BAYSUN A.R., **Türkistan Milli Hareketleri**, İstanbul,1945.
- BEGALİEV S., Basmaçestvo: Novıy Vzglyad", **Kırgız i Kırgzstan: Opıt novogo İstoriçeskogo Osmısleniya**, Bişkek,1994.
- BEGALİEV S., "1916-cıl: Faktı", **Kırgız Madaniyatı Gazetesi**, 22 Ağustos 1991, No.34, s. 3
- BROWER D., **Turkestan and the Fate of the Russian Empire**, New York, 2003.
- BOLCUROVA İ., "1916 Cıldan Ulam", **Kırgızstan Madaniyatı Gazetesi**, 14 haziran 1990, s.10.
- ÇOROEV T., Kırgızstan Koloniya Kırgız i Kırgzstan: **Opıt novogo İstoriçeskogo Osmısleniya**, Bişkek,1994.
- DJUNUSHALİEV D., "Kırgızistanda 1916 İsyanı", **Türkler**, C.18, Ankara,2002, s. 627-629.
- HAYİT B., **Türkistan Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara,1995.
- HELİMSKY H.İ., **Kolonizatsiya Sredney Azii: İstoriografia**, Bişkek,1993.
- İLYASOV S. İ. vd., **İstoriya Kırgızskoy SSR, II. Kitap**, Frunze,1986.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

-
- ISAKE B., “1916-cıl”, Ürkün, Bişkek,1993.
- KARASUYUULU H., “1916 Cıldağı Kötörülüş Cönündö”, Ürkün, Bişkek,1993.
- LESNAYA L.V., **1916 –cılık Kırgızstandağı Kötörülüş**, Bişkek,1996.
- MALABAEV C.M., **Kırgız Mamleketinin Tarıhı**, Bişkek,1999.
- PYASKOVSKIY A.V.,vd., “Vosstanie 1916g. V Sredney Azii i Kazahstana”, **Sbornik, Dokumentov**, Moskva, 1960, s. 8-9.
- SOKOL E.D., **The Revolt of 1916 in Russia Central Asia** , Baltimore,1954.
- ÖMÜRZAKOV K., “Elibizdin uluttuk Kötörülüşü”, **Bişkek Şamı Gazetesi**, 26 Haziran 1991, s.3.
- TABYSHALİEVA A. “ The Kyrgyz Under Russian Colonial Rule (1850-1917), **History of Civilizations of Central Asia Towards the Contemporary Period: from the mid-nineteenth to the end of the twentieth century**, Volume:VI, UNESCO,2005, s. 259-279.
- TURSUNOV H.T, **Urta Osiyo Kozogistonda 1916 Yıl Halk Kuzgoloni**, Taşkent, 1987.
- ZİYAYEV H., **Türkistan’da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele**, Ankara, 2007.